

MAGDALENA SULIMA*

WYBRANE ASPEKTY REWITALIZACJI URBANISTYCZNEJ MAŁEGO MIASTA SURAŻ

SELECTED ASPECTS OF THE URBAN PLANNING REVITALIZATION OF THE SMALL TOWN SURAŻ

Streszczenie

Niewielkie miasteczko Suraz, malowniczo położone nad rzeką Narew określane jest często mianem „perły architektonicznej Podlasia”. Miejsce to poszczycić się może wielowiekową historią sięgającą 9 tysiąclecia p. n. e. Do dzisiaj czytelny pozostał tu unikatowy układ osadniczy z XVI wieku. W wyniku chaotycznych przekształceń przestrzennych ślady dawnego osadnictwa stopniowo ulegają jednak zatarciu. Problem rewitalizacji miasta wymaga kompleksowych studiów wszelkich determinant kształtowania krajobrazu naturalnego i kulturowego. Ochrona unikatowych walorów urbanistycznych i architektonicznych, niezbędna dla utrzymania tożsamości miejsca, może stać się równocześnie szansą na rozwój miasta, podnosząc jego turystyczną atrakcyjność.

Słowa kluczowe: rewitalizacja, tożsamość miejsca, Suraz

Abstract

A little town Suraz, picturesquely situated on the river Narew is often defined as the “architectural pearl of Podlasie”. This place may pride itself on centuries old history, dating back to the 9th millennium BC. Until this day there has been an unique and legible settlement arrangement from the 16th century. As a result of chaotic spatial transformations, signs of the former settlement are gradually fading away. The problem of the revitalization of the city requires comprehensive studies of all determinants of forming natural and cultural scenery. The protection of the unique urban and architectural advantages, essential for keeping the identity of the place, might, at the same time, seem to become a chance of the development of the town, raising its tourist attraction.

Keywords: revitalization, identity of the place, Suraz

* Mgr inż. arch. Magdalena Sulima, Zakład Urbanistyki i Planowania Przestrzennego, Wydział Architektury, Politechnika Białostocka.

1. Wstęp

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie i opiece nad zabytkami definiuje krajobraz kulturowy, jako przestrzeń „historycznie ukształtowaną w wyniku działalności człowieka, zawierającą wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze”¹. Formowany przez setki lat w zgodzie z prawami natury, tradycją i lokalnymi wzorcami sztuki budowlanej, z jednej strony stanowi on o specyfice, osobliwości i unikatowości danego obszaru, z drugiej natomiast jest podstawą budowania więzi oraz poczucia tożsamości i identyfikacji z miejscem.

Zdarza się jednak, że odcisnięte w architekturze ślady historii z czasem ulegają zatarciu. Wypierane nowym porządkiem powoli odchodzą w zapomnienie lub niebyt. Częstokroć jednak silniejsza od budynków okazuje się pamięć ludzka – przekazywana z pokolenia na pokolenie świadomość własnych korzeni, nostalgia za tym co nas ukształtowało.

Tę tęsknotę za „(...) naturalnym, choć już w dużej mierze, utraconym porządkiem”², znakomicie odzwierciedlają niewielkie wsie i miasteczka województwa podlaskiego. Zachowany do dnia dzisiejszego układ osadniczy, wywodzący się jeszcze z XVI wieku oraz przetrwałe obiekty o niepowtarzalnych walorach estetycznych, stanowią unikat na skalę polską, a nawet europejską. Jednym z takich miejsc jest Suraż – miasto położone w centralnej części województwa. Choć czas odcisnął na nim swe piętno, nadal odczuwalny jest tutaj naturalny ład i porządek oraz konsonans pomiędzy przeszłością i teraźniejszością.

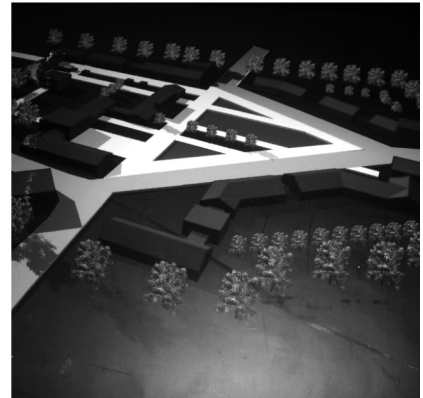
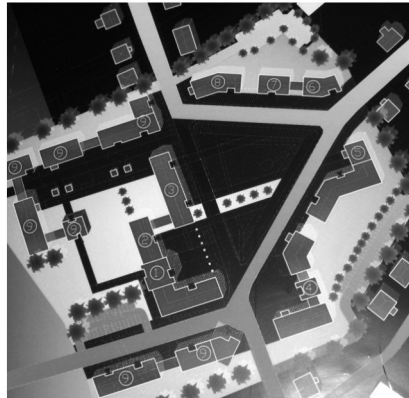
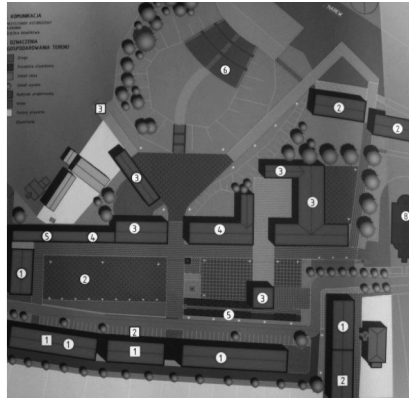
2. Historia i układ przestrzenny Suraża

Pod względem zajmowanej powierzchni i zaludnienia Suraż należy do najmniejszych miast w kraju³. Według raportu Spisu Powszechnego z 2002 roku, na powierzchni 33,8 km², miasto zamieszkuje niespełna tysiąc osób. Skrajne oddalenie od głównych dróg kołowych i kolejowych znacznie wpłynęło na ograniczenie tutaj rozwoju ekonomicznego, jednak z drugiej strony dało możliwość zachowania i ocalenia środowiska przyrodniczego i kulturowego. Miasto Suraż, którego dawne nazwy to Saraż, Sarasz, Sarocz, Schurasz, Schiraż⁴ jest malowniczo położone nad Narwią określaną mianem „Polskiej Amazonki”, w miejscu, gdzie rzeka tworzy szeroki przełom w paśmie wzniesień sięgających 152 m n.p.m.⁵. O cennych walorach turystycznych miej-

sca świadczy fakt przynależności całej gminy do Narwiańskiego Parku Narodowego oraz Obszaru Chronionego Krajobrazu Doliny Górnej Narwi, które wchodzi w skład obszarów Natura 2000.

Tereny, na których rozwinęło się obecne miasto mogą poszczycić się burzliwą historią, która to w dużej mierze wpłynęła na jego przestrzenne ukształtowanie. Nie bez przyczyny Suraż określa się mianem „perły architektonicznej Podlasia”. Liczne znaleziska archeologiczne potwierdzają fakt, że jest to jedno z najstarszych miast w województwie, a pierwsze ślady osadnictwa, datuje się już na okres prehistoryczny: około 9000–8300 lat p.n.e.⁶. Najbardziej intensywna kolonizacja rozpoczęła się jednak w wieku X, czemu sprzyjał przede wszystkim charakter miejsca położonego nad rozlewiskiem oraz ukształtowanie terenu, które doskonale nadawało się do celów obronnych. Strategiczna lokalizacja pomiędzy Mazowszem, Jaćwieżą i Rusią sprawiła, że wielokrotnie był on celem ataków ze strony Tatarów, Jaćwingów, Krzyżaków, Litwinów i Mazowszan. Czynnikiem obronny zaważył na usytuowaniu w tym miejscu grodziska (jego ślady zachowały się do dnia dzisiejszego), strzegącego dogodnej przeprawy przez Narew. Miasto rozłożone po dwóch stronach rzeki, które obecnie połączone są mostem, w średniowieczu komunikowało dogodną przeprawą⁷. Analizując pochodzenie i etymologię nazwy Suraż, A. Kamiński postawił hipotezę, że ów gród warowny założyli tam przesiedleńcy z Suroża nad Morzem Azowskim (współczesny Sudak na Krymie), a jego nazwa pochodzi od staroruskiego słowa *suraznyj*, czyli groźny⁸. Strzegł on wówczas rubieży Rusi Kijowskiej i stanowił zarazem jeden z czterech bliźniaczych grodów istniejących do teraz także na Ukrainie, Białorusi i w Rosji⁹.

Historia nadnarwiańskich ziem wskazuje, że tereny te wspólnie zamieszkiwało kilka narodowości, reprezentujących zróżnicowane religie i kultury¹⁰: „Granica mazowiecko-ruska na przestrzeni XI–XIII w. nie stanowiła linii stałej, a ludność przenikała nawzajem w głąb swoich terytorium. W środkowej części Podlasia element ruski i polski zmieszał się ze sobą, tak że osiedla ich często nosiły nazwy ruski lub lacki, co w Surażu można doskonale obserwować w nazwach ulic i części miasta”¹¹. Prawo nadawało jednakowe przywileje, zarówno ruskiej ludności chłopskiej wyznania greckokatolickiego, jak i napływającej z Mazowsza drobnej szlachcie wiary łacińskiej. Poświadczają o tym również XVI-wieczne dokumenty dotyczące przeprowadzonej tam wówczas przez Królową Bonę reformy rolnej – pomiary

II. 1. Koncepty rewitalizacji rynku Lackiego i Ruskiego w Surazhu, wykonane przez Studentów Wydziału Architektury PB na przedmiocie projektowanie urbanistyczne 3

III. 1. Concepts of the market Lackie and Ruthenian in Surazh revitalization, made by the students of the Faculty of Architecture PB on the subject of Urban design 3

włócznej. Zmieniła ona całkowicie strukturę osadniczą podlaskich ziem. Skomasowano samorzutny i rozproszony układ osadniczy, powstało wiele nowych wsi, precyzyjnie wymierzonych i wytyczonych¹². Jak podaje Monkiewicz, archiwa pochodzące z tamtego okresu wymieniają istniejące wówczas nazwy ulic i nazwiska mieszkańców zarówno w języku polskim, ruskim, a nawet tatarskim.

Podobnie struktura przestrzenna Surazhu dzieliła miasto na stronę „lacką”, położoną na zachodnim brzegu Narwi i wschodnią „ruską”, ulokowaną na brzegu prawym. Określenie „lacki”, nie odnosiło się do ziem położonych pod lasami, bo jak słusznie zauważa J. Hawryluk, byłoby to „nielogiczne nie tylko z historycznego ale i filologicznego punktu widzenia, gdyż brzmiałyby on wówczas nie Podlasie

a Podlesie, podobnie jak Polesie”¹³. Lachami nazywano wówczas ludność narodowości polskiej. I tak, po stronie lackiej historycznie istniał czworokątny rynek z ratuszem i kościołem pod wezwaniem Bożego Ciała z 1873 r. Po ruskiej z kolei, usytuowany był trójkątny rynek z cerkwią pod wezwaniem św. Piotra i Pawła. „Do 1915 roku odrębność [narodową] podkreślało rozmieszczenia obiektów kultu sakralnego”¹⁴, z których do dzisiejszego dnia zachował się jedynie rzymskokatolicki kościół. Jako że miasto zostało poważnie zniszczone podczas wojen światowych, do naszych czasów nie dotrwały w zasadzie żadne zabytki architektury, jak ratusz, szpital – przytułek, czy wspomniane wyżej świątynie prawosławne, które dawniej organizowały przestrzeń miejską. „Sprawa odrębności dwóch dzielnic, których miesz-

kańcy musieli pierwotnie posługiwać się odrębnymi prawami, wyznawać odmienną religię, mówić odmiennymi dialektami jest dla dziejów tego miasta kwestią podstawową (...)"¹⁵. Dziś śladem dawnej wielokulturowości są cmentarze: rzymsko-katolicki, prawosławny i żydowski¹⁶. Nie zmieniona od lat 60. XVI wieku struktura przestrzenna miasta z dwoma rynkami i układem ulic, wokół których ustanowione są strefy ochrony konserwatorskiej, dziś jest najcenniejszym zabytkiem urbanistycznym tak Suraża, jak i całego Podlasia.

3. Współczesny krajobraz architektoniczno-urbanistyczny miasta

Z jednej strony dawna atmosfera miasta jest nadal uchwytna. Przyciąga i fascynuje obecnym w tkance miejskiej duchem minionego czasu. Z drugiej jednak – coraz częściej obserwuje się tam ingerencje w historyczną strukturę osadniczą. Mowa tu o licznie pojawiających się nowych budynkach rozbijających zastany układ urbanistyczny. Poprzez swoją formę (wysokie cokoły nie uwzględniające proporcji wysokości ścian do wysokości dachu) czy kąt nachylenia dachu, odbiegający od tradycyjnego podlaskiego (42 stopnie), dezorganizują one wypracowane wzorce. Na skutek takich działań krajobraz miasta traci dawny wygląd, w którym coraz trudniej odnaleźć ślady historii.

Program ochrony dziedzictwa kulturowego ujęty został w opracowanych dla miasta dokumentach, jak Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Miasta i Gminy Suraż, Program Ochrony Środowiska dla Gminy Suraż, Strategia Zrównoważonego Rozwoju Stowarzyszenia Gmin Górnej Narwi. Regulują one wzajemne relacje pomiędzy ochroną a planowaniem przestrzennym. Strategia rozwoju woj. podlaskiego do roku 2010 w zakresie krajobrazu kulturowego określa:

- Ochronę i utrzymanie dobrego stanu technicznego i historycznych form obiektów zabytkowych.
- Zachowanie tożsamości krajobrazu kulturowego i utrzymanie ciągłości rozwoju przestrzennego historycznych zespołów osadniczych.
- Udostępnianie i racjonalne wykorzystanie obiektów zabytkowych do nowych funkcji, zwłaszcza na potrzeby turystyki i działalności kulturalnej.
- Twórcze kontynuowanie lokalnych tradycji budowlanych oraz nawiązywanie do wartościowych historycznych sposobów aranżacji przestrzeni publicznych i form zabudowy.

- Modernizacja i rewitalizacja obiektów zabytkowych celem zwiększenia ich dostępności i atrakcyjności"¹⁷.

4. Suraż na nowo

Idea oparcia rozwoju urbanistycznego miasteczka na przetrwałych wartościach miejsca stała się myślą przewodnią dla projektów studenckich, realizowanych przez Zakład Urbanistyki i Planowania Przestrzennego na przedmiocie Projektowanie Urbanistyczne 3, (sem. VII, WA PB, rok ak. 2009/2010). W oparciu o studia w terenie, przeprowadzone analizy komunikacyjne, funkcjonalne, kompozycyjne i przyrodnicze oraz wytyczne i sugestie przekazane przez władze miasta, opracowano autorskie wizje rewitalizacji Suraża. Efektem pracy ze studentami stało się wiele interesujących koncepcji przedstawiających miasto w perspektywie czasowej około 20 lat. Pomimo różnic w indywidualnych programach funkcjonalno-przestrzennych, można wskazać wiele wniosków ogólnych, wspólnych dla większości opracowań projektowych. Biorąc pod uwagę:

- położenie w granicach Narwiańskiego Parku Narodowego;
 - dobrą komunikację i bliskość ośrodków miejskich (do Suraża z Warszawy można dojechać w ciągu 2–3 godzin, a z Białegostoku, w około 30 minut), a jednocześnie położenie z dala od dużych węzłów kołowych;
 - bogatą historię udokumentowaną zachowanymi zabytkami architektury i urbanistyki, w tym przetrwały do dnia dzisiejszego układ przestrzenny z XVI wieku;
 - ponad 10 szlaków turystycznych: pieszych, rowerowych i kajakowych,
- stwierdzono, że główną szansą rozwoju Suraża jest turystyka. Stworzenie ośrodka turystyczno-wypoczynkowego o znaczeniu lokalnym, a nawet ponadlokalnym, wymaga zapewnienia odpowiedniej bazy noclegowej. Do tego celu wskazana byłaby adaptacja istniejących zabudowań mieszkalnych, z przeznaczeniem na kwatery agroturystyczne i pensjonaty oraz wyznaczenie nowych miejsc noclegowych o zróżnicowanym standardzie.

Ważnym aspektem aktywizacji turystycznej miasta mogłoby się stać uatrakcyjnienie nabrzeża Narwi poprzez wprowadzenie funkcji sportów wodnych i rekreacji oraz towarzyszących im obiektów gastronomicznych. Należy jednocześnie położyć nacisk na

całoroczną obsługę turystyczną, a co za tym idzie wprowadzenie atrakcji dostępnych także poza sezonem letnim. Jedną z możliwości jest również wykorzystanie walorów przyrodniczych dla wprowadzenia usług rehabilitacyjnych oraz odnowy biologicznej, a nawet nowoczesnych placówek medycznych.

Program aktywizacji turystyki powinien objąć również działania mające na celu rewitalizację tkanki urbanistycznej oraz architektonicznej miasteczka. Kluczową kwestią jest wyeksponowanie najważniejszych elementów krystalizujących układ miasta – rynku Lackiego oraz Ruskiego, przy założeniu zachowania odrębnego charakteru obu przestrzeni. Odrębność tę można uzyskać poprzez zróżnicowanie programu funkcjonalnego placów oraz stworzenie określonego „klimatu” każdego z wnętrza. W obu wypadkach wymaga to „oczyszczenia” przestrzeni z przypadkowych, niespójnych obiektów architektonicznych oraz nasadzeń, a także opracowania kompleksowego projektu wnętrza urbanistycznych (w tym modelowej zabudowy pierzei rynków, wspartej elementami małej architektury oraz uporządkowanej zieleni).

Zmiany w ukształtowaniu placów powinny uwzględniać rozwiązanie problemów komunikacyjnych (przebudowa skrzyżowań, wyłączenie odcinków ulic z ruchu kołowego, zapewnienie odpowiedniej bazy parkingowej). Duże możliwości daje sprzężenie rynku Lackiego z obszarem nabrzeża poprzez kreację krajobrazowych otwarcie widokowych oraz aranżację pasażu łączącego plac ze wzgórzem Królowej Bony. Miejsce to, będące najważniejszym punktem widokowym na malownicze rozlewiska Narwi, ma ponadto walory historyczne, sprzyjające wykorzystaniu go jako specjalnej atrakcji turystycznej. Interesującym rozwiązaniem mogłoby się stać wykorzystanie ruin dawnego grodziska do celów muzealno-wystawienniczych. Lokalizacja dodatkowych obiektów i przestrzeni o funkcji edukacyjnej, stałaby się również szansą na stworzenie w Suraziu konkurencyjnego ośrodka konferencyjno-dydaktycznego obsługującego region. Wsparciem dla organizacji plenerowych szkoleń i warsztatów byłoby dalsze rozwijanie istniejących funkcji muzealnych, w tym zapewnienie odpowiedniej ekspozycji niezwykle wartościowym zbiorom z kolekcji Władysława Litwińczuka¹⁸.

5. Wnioski

Problem rewitalizacji małego miasta Suraz wymaga wszechstronnego podejścia oraz kompleksowych studiów wszelkich determinant kształtowania

krajobrazu naturalnego i kulturowego. Poszanowanie dla jego materialnego i duchowego bogactwa jest jednym z kluczowych zagadnień dla utrzymania tożsamości miejsca.

Wszelkie interwencje projektowe, uwzględniające aspiracje miasta i jego rozwój powinny mieć na celu zachowanie i ochronę historycznego układu urbanistycznego, bowiem: „(...) jakkolwiek rozumiana jest dążność człowieka do modernizacji i nowoczesności, należy jednak pamiętać o doświadczeniu przodków”¹⁹.

Artykuł opracowano w ramach pracy statutowej S/WA/2/07.

Przypisy

- ¹ Ustawa o ochronie i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r.
- ² *Zagubiony porządek. Człowiek i jego tożsamość wobec zmian krajobrazu kulturowego*, Wigry 2006, s.12.
- ³ Jak podaje S. Halicki, Suraz znajduje się na przedostatnim miejscu w kraju pod względem liczby ludności na blisko 900 miast. Patrz: St. Halicki, *Miasto i gmina Suraz*, [w:] *Informator*, Urząd Miejski w Suraziu, Suraz 2010.
- ⁴ W. Monkiewicz, *Suraz*, Woj. Ośrodek Informacji Turystycznej w Białymstoku.
- ⁵ *Ibidem*.
- ⁶ *Ibidem*.
- ⁷ J. Maroszek, *Układ przestrzenny miasta Suraz*, Białostocczyzna 3/1995, s. 37.
- ⁸ A. Kamiński określił Suraz, jako „przedmoście Rusi na lewym brzegu południowego biegu Narwi”, [w:] A. Kamiński, *Pogranicze polsko-ruskie-jaćwieskie między Biebrzą a Narwią*, Rocznik Białostocki 1963, t. 4, s. 21.
- ⁹ S. Halicki, *op. cit.*
- ¹⁰ J. Maroszek, *op. cit.*, s. 39.
- ¹¹ G. Sosna, M. A. Troc-Sosna, *Suraz (Przemienienia Pańskiego)* (<http://kamunikat.fontel.net>, dostęp 10.05.2011).
- ¹² Reforma wyznaczała także kształt zagród, ich usytuowanie względem drogi i układ budynków w jej obrębie.
- ¹³ J. Hawryluk, *Kraje ruskie, Bielsk, Mielnik, Drohiczyn: Rusini – Ukraińcy na Podlaszu – fakty i kontrowersje*, Podlaskie Wydawnictwo „Osnowy”, Bielsk Podlaski 2001, s. 16.
- ¹⁴ J. Maroszek, *op. cit.*, s. 40.
- ¹⁵ *Ibidem*.
- ¹⁶ S. Halicki, *op. cit.*
- ¹⁷ Strategia rozwoju woj. podlaskiego do roku 2010.
- ¹⁸ Władysław Litwińczuk, rolnik, z zamiłowania archeolog i historyk przez wiele lat odnajdywał i gromadził znaleziska archeologiczne (krzemienie, kamienie, przedmioty kościane, groty strzał, nagrobki, ceramika) z czasów sięgających ok. 2500–1800 p.n.e. Wiele z zebranych przedmiotów o wartościach muzealnych przekazał Muzeum Okręgowemu w Białymstoku, Muzeum Archeologicznemu w Poznaniu i innym. Obecnie, po śmierci archeologa prywatną kolekcję eksponowaną w swoim gospodarstwie udostępnia turystom syn, Wiktor.
- ¹⁹ *Zagubiony porządek, op. cit.*, s. 6.

Literatura

- [1] *Białostoczczyzna* 3/39/1995. Białostockie Towarzystwo Naukowe.
- [2] Halicki S., *Miasto i gmina Suraż*, Informator, Urząd miejski w Surażu, Suraż 2010.
- [3] Hawryluk J., *Kraje ruskie, Bielsk, Mielnik, Drohiczyn: Rusini – Ukraińcy na Podlaszu – fakty i kontrowersje*, Podlaskie Wydawnictwo „Osnowy”, Bielsk Podlaski 2001.
- [4] Monkiewicz W., *Suraż*, Woj. Ośrodek Informacji Turystycznej w Białymstoku.
- [5] „Rocznik Białostocki” 1963, t. 4
- [6] Strategia rozwoju Miasta i Gminy Suraż do roku 2019, Suraż 2004.
- [7] Strategia rozwoju woj. podlaskiego do roku 2010.
- [8] Ustawa o ochronie i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r.
- [9] Zagubiony porządek. Człowiek i jego tożsamość wobec zmian krajobrazu kulturowego, Wigry 2006.
- [10] Komunikat (<http://kamunikat.fontel.net> – dostęp: 10.05.2011).